

Еволюція евфемістичних субститутів: наслідок дії закону послідовності

Тхір В.Б.

Кафедра англійської філології Прикарпатського університету імені В. Стефаника, м. Івано-Франківськ

У кожній мові є слова, які інстинктивно замовчуються, тому що вважаються непристойними, грубими, надто різкими, нетактовними чи недоречними. І тому об'єкти чи явища, які вони характеризують, часто описуються не прямо, а за допомогою субститутів, які називаються евфемізмами.

Евфемія віддавна привертала увагу вчених як особливий стилістичний троп, що використовується для словесного пом'якшення, або фігура, що полягає у використанні слова не в прямому, а в переносному значенні. Евфемізми почали вивчати з минулого століття. Наприкінці ХІХст. німецький лінгвіст Г. Пауль виділив евфемізми в своїй широко відомій нині схемі семантичних змін.

В мовознавчій літературі переважає соціолінгвістичний підхід до явищ табу та евфемії, але евфемістичний словник рідко розглядається в динаміці, в історичному розвитку, в зв'язку із змінами суспільства. Лише в деяких працях робляться спроби прослідкувати, як фіксуються в евфемістичній лексиці особливості епохи. Але евфемізм, як і будь-яке інше мовне явище, змінюється з часом, має тривалу історію, дослідження особливостей якої дозволяє глибше пізнати його сутність та особливості.

Зникнення й приплив евфемізмів в англійській мові відбуваються за двома основними правилами: законом Грехема та законом послідовності [Rawson 1995]. В теорії монетаризму, де діє закон Грехема, його можна підсумувати таким чином: гроші (цінності, валюта) нижчої вартості витісняють з обігу високоякісні, тому що люди будуть робити запаси останніх. У сфері мови саме негативні значення чи асоціації слів витісняють позитивні значення з обігу. Так, *coition*, *copulation* та *intercourse* колись були загальними термінами для *coming together*, *coupling* та *communication*, але після того, як слова почали служити евфемізмами, їх сексуальні значення домінують в мовленні, цілком затьмаривши інші семи.

Дія закону Грехема спостерігається в сучасній англійській мові. Звернімо увагу, що сталося віднедавна зі словом *gay*, в якому значення *homosexual* переважає над всіма іншими. Витіснивши з обігу застарілі евфемізми *faggot*, *fairy*, *fancy man*, *homo*, *queer*, *three-letter man*, вище згаданий евфемізм був дуже популярним в 60-70 рр. ХХст. та дуже швидко набув негативної конотації.

При застосуванні його до інших слів, закон Грехема допомагає пояснити, чому утворюються деякі евфемізми. Наприклад, неправильне і принизливе вживання терміна *Jew* як дієслова і прикметника (*to jew down*, *Jew boy*) змусило багатьох людей, як єврейської, так й інших національностей, користуватися словом *Hebrew*,

хоча його слід би було приберегти для стародавніх євреїв та їх мови. В 30-х рр. ХХст. в американських газетах широко популяризувалося вживання сполучень на зразок: *Hebrew comedian, Hebrew holidays*, навіть *Hebrew rabbi*. Впродовж ХХст. також вживалися евфемізми *Zionist, Arab, cosmopolitan, Israelite*, але їх узус був обмежений лише певним колом осіб.

Евфемізми характеризуються високою чутливістю до історичних змін у матеріальному та духовному житті суспільства. Евфемізовані одиниці є дуже нестійкими утвореннями і швидко старіють; пояснюється це не тільки властивістю емоційної лексики швидко стиратися, але й тим, що, як тільки слово стає вживаним, воно знову тісно пов'язується з позначуваними поняттями і втрачає свої евфемістичні властивості: “*Any euphemism ceases to be euphemistic after a time and the true meaning begins to show through*” [Howard 1986:100].

Закон Грехема керує другим евфемістичним принципом – законом послідовності. Після того, як евфемізм починає викликати асоціацію з “поганим” словом, яке він завуальовує, люди намагаються остерігатися його. Наприклад, здавалось би невинне *occipy* фактично було заборонене і не вживалося у колі ввічливих людей в XVII-XVIIIст. через його використання як евфемізму у сфері сексу (про чоловіка можна було сказати: *he occupied his wife* і *he went to an occupying house*) [Rawson 1995:6]. Коли мовці починають остерігатися певного терміну, виникає необхідність створити новий евфемізм для набуття позитивнішої конотації. Цей процес може продовжуватися й далі, утворюючи таким чином ланцюги евфемізмів: *dull – retarded – exceptional; undeveloped – developing – emergent*.

З психологічної точки зору, значення слова можна пояснити як суму наших реакцій на стимули. Після того, як слово вже довго асоціюється зі стимулом, що викликав його, воно спричиняє аспекти реакції, що викликана об'єктом-стимулом. Коли неприємні елементи реакції сильно закріплюються за словом, ми схильні замінити його іншим словом, вільним від цих негативних асоціацій. Психологи стверджують, що таким чином утворюються евфемізми. Візьмемо, наприклад, слово *vomit*. В ньому неприємність стимулу прикріплена до слова, і, щоб уникнути негативної реакції, ми знаходимо нові терміни, як *to blow chunks, to drive the porcelain bus, to lose one's lunch, to toss one's cookies, to yodel groceries* для позначення цього ж поняття.

Оскільки деякі евфемізовані сигніфікати лексики швидко асоціюються з поняттями, яке евфемізують, вони вимагають заміни. Прослідкуємо, як слово-евфемізм *toilet* змінювалось впродовж століть: *jakes – privy – latrine – water-closet – head*. Останній термін часто вживається для позначення туалету на судні. Лексема *pregnant* вживалася як евфемізм в передвікторіанську епоху, вікторіанці замінили її на *delicate condition, delicate state of health, enceinte*, а в ХІХст. та на початку ХХст. вживання її було цілком заборонене в культурних колах. Решта вфемізмів для позначення вагітності (*broken-legged, full of heir, in a fix, in the pudding club* та ін.) не витісняються зі вжитку, а вживаються паралельно з новими; їх використання в мові зумовлюється мовленнєвою ситуацією чи вимогами стилю.

Час існування деяких евфемізмів дуже короткий: наприклад, *revenue enhancement*, що вживалося замість *higher taxes* (високі податки), швидко втратило свої евфемістичні властивості і замінилося на *user fees*.

Ерік Патридж у праці “Usage and Abusage” [Partridge 1978] помічав, що часто евфемізм для позначення того чи іншого явища стає неприємним, нетактовним, аморальним, навіть богохульним, тобто набуває негативної конотації, що приводить до потреби заміни його новим евфемізмом, витіснивши попередній зі вжитку, як у випадку з явищем евфемістичної субституції поняття “божевільний”: *mad – crazy – insane – lunatic – mentally deranged – deranged – mental*. Спостерігаються сполучення зі складовою *mental*: *mental fatigue, mental job, to go mental, non-mental*, деякі з яких є синонімічними: *mental hospital, mental health center, mental home, mental institution..* Отже, коли слово розвиває сильну негативну конотацію, ми створюємо м’якший, більш позитивний термін, або евфемізм, для його заміни. Результатами цих процесів є постійна потреба в нових термінах для заміни старих, що стали надто специфічними, перенасиченими чи негативними. З часом і ці субститути будуть викликати негативну реакцію, і мовці, свідомо чи ні, винайдуть евфемістичні заміники і для них. Таким чином явище еволюції евфемістичних субституцій веде до утворення евфемістичних ланцюгів, а евфемістичний словник постійно змінюється і збагачується.

Чим більша сила прихованого табу, тим швидше евфемізм втрачає свою первинну функцію завуальовувати неприйнятні для суспільства явища та поняття, і вимагає заміни іншим терміном. Інколи новий термін-субститут повністю витісняє попередній евфемізм з обігу, але часто старі евфемізми продовжують функціонувати в мові в якості дифемізмів чи синонімів до попередніх одиниць. (В даній статті ми не притримуємося теорії Роусона про дифемізми як різновид евфемізмів, а вважаємо їх окремим стилістичним шаром). У другому випадку новий евфемізм поповнює синонімічний ряд і стає складовою частиною семантичної групи евфемізмів для позначення певного поняття. Унікальні скупчення евфемізмів утворилися в певних сферах людського життя саме як результат виникнення нових термінів, а кількість евфемізмів стосовно певної теми відображає силу прихованого табу.

Це дуже чітко відображається у випадку з чоловічими та жіночими статевими органами. Книга “*Slang and Its Analogues*” (J.S.Farmer and W.E.Henley, 1890-1904) налічує близько 650 синонімів до слова *vagina*, більшість з яких є евфемізмами; і близько 325 – до терміну *penis* (до речі, до уваги беруться тільки англійські синоніми). В інших мовах Фармер та Хенлі подають до терміну *vagina* близько 900 синонімів).

До інших частин тіла, що породили евфемізми, належать *bosom, bottom, limb* та *testicles*. Всі види статевих стосунків та лексеми *defecation, urination* та *toilet* теж спричинили появу великої кількості евфемізмів, як і *menstruation* (більш як 100 термінів), всі аспекти смерті та хвороби (колись евфемізувалися туберкульоз, рак, статеві та суспільні хвороби, на сучасному етапі найчастіше евфемізується СНІД).

Протягом століть величезна кількість евфемізмів виникла у сфері проституції: “*Rawson’s Dictionary of Euphemisms and Other Doubletalk*” налічує близько 100

евфемізмів до терміну *prostitute* - латинського евфемізму XVIст. для слова *whore*, що в свою чергу функціонувало спочатку як евфемізм для якогось забутого вже тепер терміна (цікаво відзначити, що староанглійське *hore* споріднене з латинським *cara* (*darling*). В останні десятиріччя в американському варіанті англійської мови спостерігається тенденція до елевативної евфемізації поняття проституції та пов'язаних з ним аспектів. Спочатку евфемізація здійснюється самими представницями “найдревнішої професії”, а згодом елевативні субститути входять в лексикон й інших носіїв мови:

“*They call themselves ‘working girls’. ...Their work is a ‘business’, or even a ‘social service.’ ...By the prostitute’s code, prostitution is moral...’what’s immoral is giving it away free, sleeping around with anyone’*”

(New York Times, 8/9/71)

Прагнення викликати позитивніші асоціації та уникнути звернення думки до вульгарного денотата спостерігаємо також в наступних елевативних евфемізмах: *fancy house, sex industry, escort service* – заклади, що постачають повій, *commercial (sex, body) worker, sporting girl, fancy woman, light woman, hostess, model* – повія, *massage parlor, accommodation house, encounter parlor* – заклад для сексуальних розваг.

Схоже явище можна помітити в предметній сфері похоронної атрибутики. В Англії в кін. XVIII та на поч. XIXст. власники похоронних бюро (*undertakers*) дифемізувалися не зовсім приємними термінами *carrion hunters, death hunters, cold cooks*, а для самого похоронного бюро вживалася назва *cold cookshop*. В США вже наприкінці XIXст. намагаються уникати терміну *undertaker*, надаючи перевагу елевативному *funeral director*. В різні роки, починаючи з цього періоду, вживалися евфемізми *counselor, mortuary consultant, funeral counselor, sanitarian, practitioner*. В 1959р. американською *Commission on Mortuary Education* було запропоновано евфемізм *funeral service practitioner* замість *embalmer* та *funeral director*, але даний термін ще не остаточно витіснив модерні елевативні евфемізовані сигніфікати *grief therapist* та *thanatologist*.

Елевативна евфемія настільки набула поширення, що переноситься на явища та поняття, які ніколи раніше не евфемізувалися: *divorced* – стає *newly single, maiden name – birth name, car wreck – car accident, dishrag – dishcloth, cleaning woman – domestic, bathrobe – hostess gown, butcher – meat cutter, drugstore – pharmacy, unwed mother – single mother, gym – spa, watch – timepiece*.

Евфемія може відображати суперечливе ставлення суспільства до певних явищ, наприклад, алкоголізму: додаток до “Словника американського сленгу” (“*The Dictionary of American Slang*”, 1975) містить найбільше синонімів до терміну *drunk* - 356. Також багато мовних ухилень помічаємо у сфері вищої міри покарання (*capital punishment*). В США, наприклад, електричний стілець жартівливо називають *Ol’Sparky* або *hot seat*, у Франції *the condemned are introduced to Madame, la guillotine* [Rawson 1995:7].

Зупинимось детальніше на групі евфемізмів для позначення алкогольного чи наркотичного сп’яніння. Одним з найстарших евфемізмів вважається лексема *high*,

що була зафіксована в Оксфордському словнику в 1627р. як евфемізм для позначення алкогольного сп'яніння. XVII та XVIIIст. породили евфемізми *to be in one's altitudes* та *elevated*, а в сучасній англійській мові у вжитку евфемістичні метафори *high as a kite* та *to be in high spirits*. Евфемістичні синоніми XVIIIст. *afflicted, been to Barbados, cherry-merry, cherubimical, disguised, has his flag out, gold-headed, lordly, nimpopsical, pigeon-eyed* повністю витіснені зі вжитку іншими лексемами, в той час як евфемізми *boozy, cockeyed, mellow, muddled, oiled, soaked, stewed, stiff, has a skin full, half seas over* інколи все ще вживаються мовцями.

В XXст. деякі евфемізми алкогольного сп'яніння були запозичені для позначення стану після вживання наркотиків: *buzzed, gassed, loaded, stoned, zonked*. До специфічно нових сигніфікатів для позначення ейфорії від наркотиків належать *coasting, floating, hitting the gow, in high, on the gow, on the stuff, picked up*. Вище згадані терміни, очевидно, були запозичені з американського сленгу, який характеризується великою кількістю евфемізованих сполучень та їх широкою зоною варіативності.

Найтиповішими об'єктами евфемізації в різні епохи були різні сфери людського життя, які характеризувалися великою кількістю неприйнятних для суспільства об'єктів та явищ, які вимагали слів-субститутів. В XXст. саме американський варіант англійської мови зазнав найбільшої амеліорації понять та їх евфемістичної субституції. Найбільші зміни в мові американців стали відчутними після I та II світових воєн і контракультурного руху 1960-х рр., який був реакцією на війну. В ці роки в сфері евфемії спостерігаємо вживання двокомпонентних сполук з аббревіатурою та елементом *word*. Широке вживання найстаршого евфемізму з вище зазначеною структурою, *F-word*, спостерігається в кін. 1980-х – поч. 1990-х рр. та веде до виникнення великої кількості аналогічних за будовою одиниць: *A-word* (*abortion* чи *ass*), *C-word* (*cancer, capitalist, conservative, crap, cunt*), *D-word* (*death, debt, deficit, depression*), *I-word* (*impeachment*), *J-word* (*junk*), *N-word* (*nigger, nuclear*), *P-word* (*penis*), *R-word* (*recession*), *S-word* (*selfish, sex, shit, suicide*), *T-word* (*tax*), *V-word* (*veto*).

Евфемістичні субституції певних понять набули значного поширення в політиці та засобах масової інформації, оскільки використання імпліцитних одиниць задля досягнення перлокутивного ефекту в цих сферах дуже швидко веде до дифемізації понять та вимагає введення евфемізмів-неологізмів. В словнику евфемізмів “NTC’s Dictionary of Euphemisms” [Bertram 1998] Енн Бертрам виділяє цілий розділ під назвою “Political Correctness”, який охоплює найбільш поширені на сучасному етапі евфемізми, виникнення яких продиктовано політичною етикою та прагненням уникнути попередніх одиниць з негативною конотацією.

Безробіття як негативний соціальний феномен спричинило заміну колишнього напівевфемізованого сигніфікату *unemployed* на прийнятніший термін *economically inactive*; бідні та відсталі країни спочатку називали *undeveloped*, що згодом набуло негативною конотації і перетворилось в *developing*, а пізніше - в *Third World*. Такий самий ланцюг евфемізмів, коли кожен новий утворюється при умові набуття попереднім негативних та образливих асоціацій, спостерігаємо у сфері расової

приналежності: *Negro* (евфемізм XVIIIст. для поняття *slave*) – *darky* (кін.XVIII – поч.XIXст., евфемізм переноситься на всіх негрів) – *coloured* (XIXст. – поч.XXст.) – *black* (II пол. XXст.) - *Afro-American* (широко вживаний в американському варіанті сучасної англійської мови для позначення чорношкірих). Керуючись політичною етикою, слова *black* уникають тепер в будь-якому контексті: *blacklist* замінюється на *denounce*, *blacksmith* – на *farrier*, *black ball* – на *ostracize*, а *black sheep* – на *outcast*.

Схожі приклади спостерігаємо в евфемістичному ланцюзі терміну *poor*: *needy* – *deprived* – *underprivileged* – *disadvantaged* чи *deprived* – *disadvantaged* – *culturally* чи *socially disadvantaged*:

“*Poor children have disappeared, if not from the slums, then at least from the language. First, they became ‘deprived’, then ‘disadvantaged’, and finally ‘culturally disadvantaged’, as though they lacked nothing more serious than a free pass to Lincoln center*”

(Grace Hechinger, Wall Street Journal, 10/27/71)

Колишній евфемізм *slow* для позначення розумово відсталих дітей в освітніх закладах тепер вважається образливим і неприйнятним. Словосполучення *slow learner* американські освітяни замінили на термін *less proficient learner*, а саму лексему *slow* – на евфемізми *cognitively challenged*, *exceptional*, *special*. Термін *crippled* в англійській мові засобах масової інформації донедавна евфемізувався одиницею *handicapped (handi-capable)*, яка настільки увібрала в себе негативну семантику, що не класифікувалася як евфемізм. Вживання даної лексеми в адміністративних колах та ЗМІ для позначення осіб з фізичними чи розумовими вадами вважається тепер неетичним, і вона отримала субститути, вище згадані одиниці *challenged* чи *special*. Заміну евфемізмів для відображення поняття осіб з психічними та розумовими розладами демонструє нижче поданий ланцюг: *insane* – *mentally retarded*, *mentally ill* – *developmentally challenged*, *developmentally disabled*, *developmentally delayed*, *mentally impaired*.

Сучасні американські евфемізовані одиниці настільки швидко набувають негативної конотації і трансформуються, що одне і те саме поняття в різних географічних районах США може евфемізуватися за допомогою різних за відтінками евфемізованих субститутів: *garbage men* завуальовується одиницями *sanitation men*, *sanitary engineers*, *sanitary officers*, *sanitarians*, *environmental technician*, *environmental hygiene workers*, *environmental physicists*, *garbologists*, *recyclers*.

Все вагоміша роль політики в житті суспільства веде до виникнення великої кількості імпліцитних одиниць задля завуальовання, пом'якшення, а то й приховання фактів. Як і сама політика в житті суспільства, політичні евфемізми мають серйозний характер, тому фальсифікація фактів у цій сфері є подвійно небезпечним явищем. Загальноприйняті та відомі пересічному мовцю евфемізми потребують нових імпліцитних одиниць, що можна проілюструвати на прикладі субститутів семантичного поля спотворення чи приховування інформації: дієслово *to lie*, що евфемізується сполуками *to contain something*, *to misspeak*, *to prevaricate*, *to stretch the truth*, *to withhold information to massage something*, в політичних колах більше прийнято вживати під прикриттям евфемізмів-неологізмів *to be less than candid*, *to be*

economical with the truth; іменники *terminological inexactitude* та *categorical inaccuracy* є політичними заміниками загально-вживаних евфемізмів *fib, fiction, misrepresentation, misstatement*, субститутів іменника *lie*.

Тенденції американського суспільства уникати термінів з будь-яким натяком на расову дискримінацію піддалася лексема-евфемізм *native*, що вживалася для темношкірих людей, хоча не обов'язково негрів. Асоціації вище згаданого терміну з темношкірими, завойованими народами спричинили витіснення його зі вжитку адміністративними установами і заміною на *host country national*.

Евфемізми-неологізми, що використовуються для позначень негативних явищ сучасного суспільства, дуже швидко втрачають евфемістичні властивості, дифемізуються та вимагають нових заміників. Ю.А.Зацний у праці “Неологізми англійської мови 80-90рр. ХХст.” [Зацний 1997] дає приклад явища еволюції евфемістичних субститутів поняття звільнення працівників у зв'язку зі скороченням штатів, вказуючи, що колишні евфемізми *to release, to non-renew, to select out* настільки дифемізувалися в 90-х рр., що викликали потребу в виникненні субститутів *to de-layer, to re-engineer, to right-size, to re-structure, to downsize*, які згодом замінюються на сучасні евфемізовані сигніфікати *to displace, to put into the mobility pool*, вільні від негативних асоціацій.

Закон послідовності, що веде до утворення евфемістичних ланцюгів чи синонімічних груп евфемізмів для позначення певного поняття, призводить з одного боку до збагачення словникового складу мови, а з іншого – до нашарування великої кількості пасивної лексики. Джерелами поповнення евфемізмів є запозичення з нелітературних підсистем, нейтральної лексики, іншомовних слів та неологізмів.

Еволюція евфемістичних субститутів як окреме соціо-лексико-стилістичне явище складно піддається аналізу, оскільки стосується динамічного субстрату мови, а пріоритетність вживання нових евфемізмів носіями мови прослідкувати важко. В даній статті була зроблена спроба розглянути розвиток евфемізмів через призму діахронічного аспекту, використовуючи як ілюстративний матеріал синонімічні групи евфемістичних одиниць сучасної англійської мови.

Література

1. Зацний Ю.А. Неологізми англійської мови 80-90 рр. ХХст. – Запоріжжя РА “Тандем-І”, 1997.
2. Bertram A. NTC's Dictionary of Euphemisms. – NTC Publishing Group, 1998.
3. Howard Ph. The State of the Language. English Observed. – Harmondsworth, 1986.
4. Partridge E. Usage and Abusage. - Harmondsworth, 1978.
5. Rawson H. Dictionary of Euphemisms and Other Doubletalk. – Crown Publishers, Inc., New York, 1995.